

19. Düstür I. Tertip II. Cilt (s.1-219) bağlamında Türk hukuk dilindeki çokanlamlılık¹

Hamza HAVUZ²

APA: Havuz, H. (2023). Düstür I. Tertip II. Cilt (s.1-219) bağlamında Türk hukuk dilindeki çokanlamlılık. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 322-333. DOI: 10.29000/rumelide.1346214.

Öz

Türk dili, zamanla kendi temel dinamiklerine bağlı olarak gösterdiği doğal değişim ve zenginleşmenin yanı sıra, üreticisi olan toplumun temasta bulunduğu farklı dil, coğrafya, kültür ve inanç gibi etkenlere bağlı olarak da ayrıca gelişim göstermiştir. Hukuk dili bağlamında bu gelişimin önemli bir safhası İslamiyet’le birlikte başlar. Şeri hukukun Türk diline kazandırılmasında Arapça ve Farsça önemli bir rol oynar. İlgili hukuk kavramları, büyük ölçüde bu iki kaynak dilin söz varlığına dayanır. Tarihi süreçte Türk milletinin kendi öz değerleriyle olgunlaşıp yasalasın örfi hukuk, İslamiyet’le birlikte şeri hukukla zenginleşir. Tanzimat Dönemi’ne gelindiğinde toplumun ihtiyaçları ve evrenselleşen temel hukuk anlayışına uyum sağlamak amacıyla, *resepsiyonlara*³ dayanan Batılı bir hukuk anlayışı inşa edilmeye başlanır. Fransızca bu noktada diğer Batı dillerinin arasında ilk sırayı alır. Türk dili Fransızca yerine, çoğunlukla, asırlarca omuz birliği yürüttüğü Arapça ve Farsçayı bu kez de başvuru dili olarak kullanır. Bir diğer başvuru yöntemi ise yabancı kavramların, Türk dilinin kendisinde var olan bazı sözcüklere yan anlamların yüklenmesine dayanır. Bu noktadan bakıldığında bazı isimlerdeki çokanlamlılık oldukça dikkat çekicidir. Benzer durum hukuk metnindeki bazı temel fiiller için de geçerlidir. Çalışmada, *Düstür*’da öne çıktığı görülen bazı çokanlamlı sözcükler incelenmiş, temel kavramlarının yanı sıra, kazandıkları yan anlamlar da işaretlenerek Türk hukuk dilindeki işlevsellikleri tespit edilmiştir. Bu sayede de hukuk dili özelinde kavramların üretilmesi konusunda Türk dilinin genel eğilimi ayrıca çözümlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk hukuk dili, çokanlamlılık, Düstür, dilbilim, anlambilim

Polysemy to the Turkish legal language in the context of Düstür I. Order II. Volume (p.1-219)

Abstract

In addition to the natural change and enrichment it has shown over time due to its own basic dynamics, the Turkish language has also developed depending on factors such as different languages, geography, culture and beliefs with which the producing society has been in contact. An important phase of this development in the context of legal language begins with Islam. Arabic and Persian play an important role in the introduction of Sharia law into the Turkish language. The relevant legal terms are largely based on the vocabulary of these two source languages. Customary law, which matured and became legalized with the Turkish nation's own values throughout history, was enriched with

¹ Bu makale, Giresun Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda yürütülen "Düstür I. Tertip II. Cilt (s.1-219) Bağlamında Hukuk Dili: Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük-Dizin" başlıklı doktora tezi taslağından üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Giresun, Türkiye), hamzahavuz55@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6957-151X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.07.2023- kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1346214]

³ "Bir toplumun kanunlarının bir başka toplum tarafından kendi kanunları olmak üzere alınması" (Üçok vd., s. 264).

Sharia law with Islam. In the Tanzimat Period, in order to adapt to the needs of the society and the universalized understanding of the basic law, a Western understanding of law based on receptions began to be constructed. At this point, French takes the first place among other Western languages. Instead of French, the Turkish language mostly uses Arabic and Persian, with which it had been shoulder to shoulder for centuries, as a reference language this time. Another method is based on the attribution of connotations of foreign concepts to some words that exist in the Turkish language itself. From this point of view, the polysemy of some words is quite striking. A similar situation is also valid for some basic verbs in the law text. In this study, some of the prominent polysemous words in the Düstûr are analyzed and their functionality in Turkish law language is determined by marking the connotations they have gained besides their basic concepts

Keywords: Turkish law language, polysemy, Düstûr, linguistics, semantics

1. Giriş

Hukuk dili, çoğu dünya dillerinde olduğu gibi Türk dili için de kendisine has söz varlığı, terminoloji ve söz dizimsel özellikleri nedeniyle yazı dilinin en yoğun alanını oluşturur. Ulusların sahip oldukları öz kültür ve gereklilikler üzerine inşa ettikleri hukuk dili, evrensel manada diğer dillerle bazı yönlerden etkileşim kurar. Hukuk özelindeki bu etkileşimler, sürekli değişime dayalı olan bir yeniliği işaret etmez. Aksine, yoğun bir terminolojik altyapıya sahip olan hukuk dili köklü değişimlerin yaşandığı bazı dönemlerin dışında tutucu bir tavır sergiler.

XIX. yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin hukuku, çoğunlukla Türk töreleri ve İslam'a dayalı şeri hukukla birlikte işletilmiştir. Tanzimat'la birlikte ise yüzyıllarca işlenegelen hukuk sisteminde temel bir yapı değişikliğine gidilmeye başlanır (Özdemir, 2021, s. 21). Bu süreçte Batılı ülkelerden *resepsiyonlara* dayalı *ticaret, ceza ve medeni kanun* gibi modern bir hukuk anlayışı inşa edilir.

Tanzimat Dönemi'nde hazırlanarak kabul edilen kanun ve nizamnâmeler, ihtiyaç doğrultusunda ilk kez ve resmî olarak 1851 yılında kitap hâline getirilir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen bütün kanun, nizamnâme ve diğer hukuki mevzuat resmî bir külliyat olan *Düstûr*'ların içinde neşredilmeye başlar. *Düstûr* metinlerinin ilk iki tertibi Osmanlı Devleti dönemine; üçüncü, dördüncü ve hâlen devam etmekte olan beşinci tertip *Düstûr* ise yeni Türk Devletinin hukukî mevzuatını kapsar (Aydın, 1994, s. 48-49). Çalışmaya konu olan "Düstûr I. Tertip II. Cilt" Arap harfleriyle 1290/1873 yılında yayımlanmıştır. 1-219 sayfa aralıkları okunarak çeviri yazı işaretlerine aktarımı sağlanmıştır.

Resepsiyon faaliyetleri sırasında dönemin Osmanlı aydınları Türk diline, Arapça ve Farsça köklere dayanan yeni kavramlar kazandırır. Arapça gramer kuralına uygun olarak bazı sözcüklerden, "*fıkr* kökünden *mefkûre* ülkü, ideal" örneğinde görüldüğü gibi yeni kavramlar üretilir (Aydemir, 2010, s. 25). Arapça ve Farsça dışındaki Batı dillerindeki bazı sözcüklerin ise ödünçleme yoluyla alınır. İfade edilen bu ve benzer yaklaşımlar, gerçekleştirilen kavramlaştırma ve karşılık bulma faaliyetlerine değinecek şekilde çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Dönemin hukuk metinlerinde örtük şekilde görev alan çokanlamlılık, hukuk dili özelinde değerlendirilmemiş olduğu görülmüştür.

Çalışmanın, çokanlamlı sözcüklerden hareketle Türk dilinin kavram üretme konusundaki kendi doğal işlekliliğinin anlaşılmasına olanak tanyacağı düşünülmektedir. İncelemeye konu olan metin içindeki terminoloji, büyük oranda Arapça ve Farsça'ya dayanmaktadır. Türkçe sözcüklerin bazıları, büyük bir

yaygınlık göstermemekle birlikte, yer yer aynı anlam yapısına sahip olan farklı dillerdeki sözcüklerin karşılıkları olarak kullanıldıkları görülmüştür. Bu yapının çoğunlukla, temel göstergelerinin dışında çokanlamlı yapıya sahip olan sözcüklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın ana amacı bu noktadaki belirleyici esasların tespit edilebilmesine dayanmaktadır.

Araştırmaya konu olan kısım, ilgili ayrıştırılmaların yapılmasıyla oluşturulan, benzersiz 7.125 madde başından daha fazla olan bir sözcük havuzundan alınmıştır. Elde edilen verilerden hareketle, çokanlamlı sözcüklerin tamamının verilebilmesi, müstakil bir çalışmanın sınırlarını aşacak olduğu herkesçe malûmdur. Bu nedenle anlam bilim ilişkisine bağlı olarak yürütülen çokanlamlılık incelemesinde “zorunlu” bir seçki oluşturularak dikkatlere sunulmuştur.

1.1. Çokanlamlılık

Anlam biliminin çalışma sahasına giren çokanlamlılığın literatür içindeki genel karşılığı *polysemy*’dir. Sözcüğün kökeni “poly=çok ve semy=belirti” şeklinde, Eski Grekçeye dayanan bir anlam taşıyıcı (Ahanov, 2008, s. 95). Anlam bilime dayalı çokanlamlılık üzerine yapılan çalışmalardaki tanımlar, büyük oranda benzerlik gösterir: Göstergenin kendisini oluşturan temel anlamın dışında farklı kavramları ifade edebilecek yeni anlamlar kazanması (Aksan, 2006, s. 70), “bir gösterenin bir çok gösterilen belirtme özelliği” taşıması (Kıran ve Eziler, 2006, s. 250), bir sözcüğün iki ya da daha fazla anlama sahip olması (Pethő, 2001, s. 177), tek bir kelime formunun iki veya daha fazla ilgili anlamlarla ilişkilendirilmesi (Vicente ve Falkum, 2017, s. 2), iki farklı anlam yapısını yüklenen sözcükler (Andrés ve Vicente, 2019, s. 1), insan varlığının sonsuz duygu ve düşünce çeşitliliğine bağlı olarak dilin kullanımını kolaylaştıran “dilsel ekonomi” aracı (Pesina ve Latushkina, 2015, s. 488), iki ya da daha fazla anlamın tek bir dilsel biçimle anlatımı (Taylor, 1995, s. 99), “bir göstergenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi” (Vardar, 2007, s. 62), “Bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu” (İmer vd., 2011, s. 76).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, kavramların temel anlamlarından başka kazandıkları farklı göstergeler, çokanlamlılığın temelini oluşturmaktadır. Çokanlamlılığın gelişim ilkesi, çeşitli benzetme ve aktarmalara da bağlıdır; somut-somut, somut-soyut, soyut-soyut, soyut-somut.

Çokanlamlı sözcüklerin incelenmesinde bazı yöntemlerin izlenmesi gerekir. Çalışmada kullanılacak yaklaşım, ilgili ekollerce çoğunlukla çokanlamlılık üzerine kurulu olan, aşağıda yer verilecek kuramsal yapıdan oluşmaktadır.

1.1.1. Anlam belirleme/ayırma

Anlam belirleme/ayırma, çokanlamlı sözcüklerin bağlamını gösteren temel belirtkeleridir. Sözcük, söz diziminde kendi temel değer göstergelerine bağlı olarak farklı anlamlar kazanabilir. Bu noktadaki belirleyici şey, her sözcüğün sahip olduğu *anlam belirleyicileri*’dir (Aksan, 2006, s. 48). *Anlam belirleyicileri*, sözcüklerin temelde sahip oldukları birtakım “canlı-cansız, eril-dişil, somut-soyut” gibi ayırt edici temel özellikleri olarak ifade edilebilir. Bir diğer anlam belirleme/ayırma noktası *etkileşimsel düzey*’de görev yapan *söylem belirleyicileri*’dir (Özbek, 1998, s. 37-38) ki araştırma konusunun hukuk metni olması sebebiyle çalışmanın kapsamına dâhil edilmemişlerdir.

1.1.2. Dilbilgisel analiz/ayrıştırma

Tümce öğelerinin yapı ya da biçim açısından incelenmesine dayanır (İmer vd., 2011, s. 91). Çokanlamlı sözcüklerin farklı anlamlarının belirlenmesinde morfolojik ve sözdizimsel özellikler analiz edilir. Türk dilinde çokanlamlılık özelliği gösteren fiillerde bu yöntem oldukça ayırt edici bir etkiye sahiptir. İsim ya da fiil olduğuna bakılmaksızın, sözcüğün söz dizimindeki bağlı bulunduğu söz grubu ve gövdesine eklenen çekim ekleri, sözcüğün anlam ve görev işaretleyicileridir.

1.1.3. Bağlam analizi

“Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütün”ün tamamı *bağlam*’ı oluşturur (Aksan, 2006, s. 75). Yaklaşımın temeli, göstergelerin bağlama göre anlam kazanacak oluşlarına bağlıdır. “Dernek, şiddetle mücadele etme konusunda oldukça başarılı. Haksızlığa karşı şiddetle mücadele edeceğiz.” örneklerindeki gibi.

1.1.4. Anlam ilişkilendirme

Anlam ilişkilendirme, çokanlamlı sözcüklerin farklı anlamları arasındaki ilişkilerin tespit edilmesine dayanır. Bazı çokanlamlı sözcükler, temel anlamlarından tamamıyla uzaklaşarak farklı bir göstergeyi işaret edebilirler. Temel anlamdan hareketle sözcüklerin kazandıkları anlamlar arasındaki ilişki bu yolla incelenebilir. Sözcüklerin köken bilgisinden hareketle gösterdiği anlamsal değişiklikler işaretlenerek değişimler arasındaki geçişler ve geçişlerin etkenleri tespit edilebilmektedir.

2. Düstür’deki çokanlamlı sözcükler

2.1. açıl-

açıl- < “Açma işine konu olmak.” (TDK, 2011, s. 20).

açıl- açılmak < (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 539).

açıl- açılmak < (Gülensoy, 2011, s. 48).

açıl- “açılmak; çeşitli metaforlara bağlı olarak açılmak.” Sözcük Uygur Türkçesi dönemindeki Budist metinlerine dayanılarak tanımlanmıştır: “köşülleri açıldı” (Clauson, 1972, s. 26).

açılmak, “[aç-ıl-mak edil. f. [-ır] 1. (Kapalı, katlı, örtülü, sarılı ve dolaşık durumda bulunan bir nesne için) açık duruma getirilmek; kapalı olma hâli kaldırılmak; açılmış olmak. {eT} {eAT} (aynı).” (Çağbayır, 2007, s. 107).

Sözcüğün çokanlamlılıkları, metinde dört ayrı gösterge durumundadır:

Tahsis edilmek: sancaqlarca **açılacak** kuyūd-ı maḥalliyye tertīb-i mezkūr üzre (080/11)

Ortaya çıkmak: yeniden ta‘mīrāt **açılacak** ve tevsī‘ vü ‘ilāve olunacak (086/8)

Kuruluşlar özelinde ilk kez veya yeniden işe başlamak: sā‘ir ticāret için **açılmış** olan dukkān ve maḡāzalardan münāsiblerini (098/22)

Bulunduğu yerden uzaklara gitmek: bir ‘azā **açıldıkda** baş kâtibleriyle muhâsebe mümeyyizleri içinde (135/21)

Kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda fiilin temel manasının, tanıklandırılabilirdiği ölçüde Türkçenin en eski döneminde “açık duruma getirmek” şeklinde bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sözcüğün hukuk metnindeki kullanımı, çokanlamlı hâle gelerek temeldeki anlamıyla ilişki kurabilecek farklı göstergeler için kullanılmıştır. Anlamsal ilişkilerin anlaşılmasında öncül yol, bağlam ve dilbilgisel analize dayanmaktadır.

2.2. gör-

gör- < “Görme yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek.” (TDK, 2011, s. 969).

gör- < bakmak, görmek (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 739).

gör- < görmek (Gülensoy, 2011, s. 383).

gör- < Görme eylemi ve birkaç anlamsal ilişkiyle birlikte bakmak, göz atmak. Türkçenin ilerleyen dönemlerinde sözcük; sorumlu olmak, iş görmek, anlamak ve ilişkili olmak anlamlarında çeşitli göstergelerde kullanılmış olduğu tanıklandırılmıştır; “körelim; körür erdi; kayu kişi keçe edgü körmeser; agrıg uğruna körsersen” (Clauson, 1972, s. 736).

gör- Sözcük temelde “[eT. kör-mek > gör-mek] gçl. f. [-ür] 1. Göz aracılığı ve ışık yardımıyla nesnelere algılamak.” şeklinde bir anlam taşımakla birlikte tarihi gelişim sürecinde 23 ayrı göstergeyi ifade eder hâle gelmiştir (Çağbayır, 2007, s. 107).

Sözcük metinde 6 ayrı gösterge durumundadır:

Rahatsızlık verici veya kötü durumlar için kendisine yapılmak, maruz bırakılmak: kânûn-nâme-i hümayûnuñ yüz ikinci bendi aḥkâmına tevfiḳan mücâzât **görecekdir** (011/16)

Keşfetmek, bulmak; şahit olmak: ta’yîn itmiş olduğu miqdârdan ziyâde bir şey **gördiği** ve muḳannen ü ğayr-i muḳannen (020/2)

Bir hâle, bir işe konu olmak: ibkâ olunup **göreceği** terbiye yalnız nefisine ve zâtına ‘â’id olacaḳ (046/6)

Bir nesne veya kimsenin varlığını algılamak, hissetmek: ma’rifetiyle herkesiñ **görüüp** gezebileceği dukkân u mağâza mişillü yerlerde 101/27

Yapmak; etmek; icra etmek: me’mûriyyet-i maḥsûşa ḥavâle olunduğı hâlde anı daḥı **göreceklerdir** 210/2

gör-‘mek eylemi, diğer çokanlamlılık özelliği gösteren sözcüklere nazaran oldukça dikkat çekicidir. Sözcük, hukuk metninin anlatım akışında, “incelemek, üzerinde düşünmek”le ilgili kullanılan kimi yabancı sözcüklerle eş anlamlı durumdadır. Hâl böyle olmasına karşın, eş anlamlılık gösteren yabancı kökenli sözcükler kadar işleklik göstermez. Konunun daha anlaşılır olması amacıyla eş anlam taşıdığını iddia ettiğimiz örnek yapıya aşağıda yer veriyoruz.

İncelemek, tetkik etmek: ma‘ārif sandıkları muhāsebātını **görmek** için bir muhāsebe kalemî olacaktır (207/21)

teksiri esbābını tezkir ve **mütāla‘a eylemek** husūşlarından (207/11)

Görüldüğü üzere -gör- mek eylemi **mütāla‘a eylemek** eylemi yerine, yukarıdaki anlam ilişkisi kurularak sağlanabilirdi. Bu şekilde söz diziminde görev almamış olması temel bazı gerekçeleri düşündürür: “Diğer dizge öğelerinin yanında -ki diğer yapıların tamamı Arapça kökenlidir- Türkçe bir ifadenin varlığı -yazılı hukuk metni olması sebebiyle- görsel bir aykırılık mı kurar? Hukuk metni olması sebebiyle anlatıma katılmak istenen “resmîlik” sağlanmamış mı olur? Dilin aslında kendi içinde daha önce geliştirmiş olduğu ifadeler yerine başka milletler tarafından anlaşılır olması açısından mutlaka özel bir kavram alanı mı yaratılmalıdır?” şeklinde sıralanabilir. Bu düşüncelerin arasında en olası gözükten, anlam dizgelerini oluşturan sözcüklerin oluşturduğu köken birliğidir. -gör-mek eylemi, içinde bulunduğu cümlede kendisinden sonra gelen yakın akıştaki 3 Türkçe sözcükle bağlı haldedir. Diğer cümlede ise böyle bir durumdan bahsedebilmek mümkün değildir. Bu sebeple çokanlamlılık özelliği gösteren sözcüklerin hukuk metnindeki kullanımlarının bazı şartlara bağlı olduğu söylenebilir.

2.3. alt

alt < “Bir şeyin yere bakan yanı; zir, üst karşıtı.” (TDK, 2011, s. 104).

alt < alt, ‘aşağı’ *al + t (Gülensoy, 2011, s. 67).

alt < Sözcüğün “al ve ast” durum ifadeleri sebebiyle bağımsız bir kelime olarak kabul edilmekte, temel anlam ve köken yapısıyla ilgili de önemli şüpheler duyulmaktadır. Bununla birlikte temel anlamı “altında veya alt yüzeyinde” şeklinde değerlendirilmektedir (Clauson, 1972, s. 130).

alt < “alt, [al (aşağı) > al-t] is. 1. Bir nesnenin aşağı bakan yüzü, yere gelen tarafı; taban” şeklindeki temel anlamının dışında 15 farklı kullanım alanı işaretlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 221).

“Alt” sözcüğü 3 farklı gösterge durumundadır

Kendisinden önce ifade edilen kişi ya da durumlarla ilgili olarak; korunmuş durumda olma, himāye ve sorumluluk: rabt ile sened **altına** alınarak anlara lüzūmî miqdār (101/26)

Yazılı şeylerde târîh, isim, imzâ ve son eklemelerin konduğu kısım: vakflarının esāmîsi **altına** sırasıyla hiçbir vakf girüye bırakılmayarak kayd itdikden sonra (148/20)

Buyrukla bağlı; emrinde olma: maḳām-ı vilāyetin neẓāret-i maḳşūşası **altında** hareket ve icrā-yı me’mūriyyet idecekdir (208/7)

2.4. düş-

düş- < “Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek.” (TDK, 2011, s. 741).

düş- < düşmek (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 912).

düş- < “Düşmek; yüksekten yere inmek” (Gülensoy, 2011, s. 314).

düş- < “[eT. tüş-mek (inmek; oturmak) > düş-mek 1. (Nesneler için) kendi ağırlığının etkisi ile yukarıdan aşağı doğru hızla inmek.” temel anlamıyla tanıklandırılmış, kullanımına bağlı olarak 51 farklı anlam yapısıyla işaretlendirilmiştir (Çağbayır, 2007, s. 1336).

düş- < Aşağıya doğru hareketin genel bir ifadesidir. Bu durum gönüllülük esasına bağlı olarak bir yere yerleşmek veya attan inmek olabileceği gibi bazen istemsizce yaşanan bir düşüşün ifadesi olabilir (Clauson, 1972, s. 560).

Sözcüğün metindeki çokanlamlılık göstergeleri 2 farklı yapıdadır:

Rastlamak, tesâdüf etmek: taḥṣīlāt o ayda **düşen** tekâsīte muvâfık olmadığı ya'nî her cins vâridâtın (019/7)

Var olmaya, varlığını göstermeye başlamak, belirlemek, peydâ olmak: bir ṭākım müşkilāt ve te'eḥürāt **düşmekte** olduğundan bundan böyle (032/4)

2.5. gel-

gel- < “Ulaşmak, varmak.” (TDK, 2011, s. 923).

gel- < gelmek (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 700).

gel- < gelmek < ET. kel-. (Gülensoy, 2011, s. 360)

gel- < “[eT. kel-mek > gel-mek] gçsz. f. [-ir] 1. Bulunulan yere başka bir yerden ulaşmak; varmak.” temel manasından başka 33 farklı kullanım alanına sahiptir (Çağbayır, 2007, s. 1677).

gel- < “Gelmek manası esas olmasına rağmen, “geri dönmek” ifadesini de karşılık gelmektedir (Clauson, 1972, s. 715).

gel-mek eylemi temel anlamıyla birlikte metin içinde 5 farklı yapıda görev alır:

Varmak, ulaşmak, erişmek: maḥallī müzāyedeleri ḥazīne-i celīleye **geldikce** ṭākım ṭākım çıkarılarak müzāyede olunacaktır 042/26

Getirilmek, gönderilmek: cedvelli bir icmāl defteri tūṭup ḳazālardan **gelen** ḳoçanlar ‘ilm ü ḥaberleri bi't-tedḳīḳ 066/1

Zaman bildiren veya zamana bağlı sözcüklerle; çatmak, girmek, erişmek, başlamak: on senelik sergilerin **gelecek** ḥazīrān ibtidāsına ḳadar işlemiş ve işleyecek olan fā'izleri (127/17)

Rast gelmek, rastlamak, isabet etmek: işbu üç taḳṣīṭ ile anı müte'ākīb **gelecek** taḳṣīṭlerden ikisi o ādemiñ ḥaḳḳında fesh olunarak (029/19)

Söz konusu olmak, üzerinde durmak: maṣārifāt-ı ḡayr-i maḥdūde baḥşine **geline** bu daḥı ta'limātın ikinci (079/21)

2.6. **kal-**

kal- < “Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek.” (TDK, 2011, s. 1283).

kal- < “kal- / kâl-, kalmak; terk edilmek, bırakılmak” (DLT, 2015, s. 678).

kal- < “kalmak, bırakmak” *kâ- ‘yığmak, biriktirmek’ + -l ‘edilgenlik eki’ (Gülensoy, 2011, s. 454).

kal- < “kalmak, [ka-mak (yığmak, biriktirmek; eklemek) > kâl-mak / kal-mak] gçsz. f. [-ır] 1. Bulunduğu durumu veya konumu korumak, değiştirmeden durmak.” temel anlamından başka 33 farklı anlam katmanı tespit edilmiştir (Çağbayır, 2007, s. 2361).

kal- < Sözcük temelde kal-mak anlamıyla birlikte, olmaya devam etmek; durmak, durma noktasına gelmek; geride kalmak, eskimek gibi bazı deyimse yapılı da oluşturur (Clauson, 1972, s. 615).

Çalışmada 9 farklı anlam katmanı tespit edilmiştir:

Etkisini sürdürmek; devam etmek; varlığını korumak: kılınacaktır ve çoçanda **kalacak** üçüncü nüshaları dahı kesilmeyerek (150/25)

Kendisi ile birlikte bulunanlar yok olduktan, tahsil edildikten, dağıldıktan veya gittikten sonra da var olmak; artmak; bir bütünden artmak: yüzde on groş ücretden mā-‘adā kuşūr **kalacak** hâsilât-ı şahîha (102/21)

Bir yerde olmak veya bulunmak: hıfz-ı kur‘ân itmek isteyenler bir müddet daha mektebde **kalmakda** muhayyerdır (185/7)

Var durumda olmak, mevcut bulunmak: virgüsi taķşıtını virenlere i‘fâ olunmak ve sened olarak yedlerinde **kalmak** üzere (028/9)

Zaman, yer, miktar bildiren kelimelerden sonra bunların tamamlanmasına kadar belirtilen zaman, yer, miktar bulunduğunu anlatır: ve böyle kefiliniñ kefalet ve zamâni **kalmayanlar** o târihden i‘tibâren (108/25)

Bırakılmak: tezâyüd itmeyüp hazîne-i celîleye **kalacak** olan dört milyonlık eshâm-ı ‘umümiyye (112/29)

Dünden bugüne veya mîras, yâdigâr, pay vb. olarak birinden diğere geçmek, intikal etmek: yoğusa zevce veyâ zevcesine **kalacak** ve bunlardan biri olmadığı hâlde (134/20)

Başka zamâna bırakılmak, geriye atılmak, ertelenmek, tehir edilmek: altı mâhdan sonra aşhâbı zuhür itmeyüp **kalmış** olanların dahı ba‘de aşhâbı (180/15)

Çalışmak, iş, faaliyet, eğitim görmek vb. gibi sürerlilik arzeden durumları devam ettirmek; sürdürebilmek: istedikleri hâlde bir sene müddet daha mektebde **kalacaklardır** (191/22)

2.7. sergi

sergi < “Alıcının görmesi, seçmesi için dizilmiş şeylerin tümü ve bu nesnelerin serildiği yer.” (TDK, 2011, s. 2070)

sergi < “Alıcının görmesi, seçmesi için dizilmiş şeylerin tümü ve bu nesnelerin serildiği yer; 2. yaygı, kilim.” (Gülensoy, 2011, s. 755).

sergi < “[ser-gi] is. 1. Müşterilerin görüp beğenmesi için dizilmiş, serilmiş mallar” temel anlamından başka 11 farklı kullanım alanına sahiptir (Çağbayır, 2007, s. 4156).

Sözcük, araştırmaya konu olan metin içinde köken anlamından tamamen ayrılarak başka göstergeleri işaret ettiği tespit edilmiştir:

Osmanlı Devleti’nde kamu ödeme ofisi: dâhil-i cedvel bulunan aķçeniñ kemmiyyeti **sergi** ve vâridât muhâsebelerinde olan kıuyüduyla (106/4)

Osmanlı Devleti’nde mâliye hazînesinden para verilirken veya verilecek paraya karşılık düzenlenen ve devlet hazinesinin herhangi bir şahsa borçlu olduğunu gösteren senet: taḫvîlât-ı mümtâze ile on senelik sergileriñ eshâm-ı ‘umûmiyye ile mübâdelesine mütedâ’ir olduğundan (113/4)

2.8. tob

top < “Birçok spor oyununda kullanılan, türlü büyüklükte, genellikle kauçuktan yapılmış yuvarlak nesne.” (TDK, 2011, s. 2365).

tob < top (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 892).

tob < “Genellikle kauçuktan veya üzeri meşin, içi şişirilmiş lastikten yapılmış toparlak oyun aracı, ET. top.” (Gülensoy, 2011, s. 910).

tob < “[to-mak (dolmak, dolu olmak) > top / top-ık] is. 1. {eT} Çevgenle vurulan top; topaç.” temel anlamından başka 15 farklı göstergenin işaretleyicisidir (Çağbayır, 2007, s. 4864).

Düzenli bir yığın hâline getirilmiş demet, deste, bağ: kâğıdıñ cinsiyle kânğı mādde için alınacağı ve beher **tobı** kaç varaķa oldığı (095/25)

Gülle veya şarapnel atan ateşli silah: kömür ve **tob** masrafı ve ‘asâkir-i zabtıyyeniñ elbise ve revġan-ı zeyt bahâsiyla (075/24)

2.9. tokun-

dokun- < “Nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek.” (TDK, 2011, s. 695).

tokun < tokın “1. isabet etmek, dokunmak, 2. dövülmek, 3. -madeni şeyler- dövülmek” (DLT, 2015, s. 888-889).

tokun < “tokın- ‘(insan) dövülmek, çarpmak; dokunmak” (Gülensoy, 2011, s. 294).

tokun < “[eT. tokî-mak (vurmak, dövmek, sokmak) > doku-n-mak] dönl. f. [-ur] 1. Bir şeye, bir kimseye eliyle veya vücudunun herhangi bir yeriyle değmek; temas etmek; hafifçe sürünmek.” (Çağbayır, 2007, s. 1263).

tokun < Çoğunlukla “çarpmak” ve -bu temel anlamla üretilmiş olan- çeşitli deyimlere dayalı yapılar oluşturur (Clouston, 1972, s. 471).

Almak, kullanmak; bünyesine olumlu ya da olumsuz birşey katmak: emlak ve temettu‘at virgüleri başkaca alınıp buña **tokunmayacağından** yalnız kıbtîlik hâliçün (034/13)

Olumsuz şekilde etki etmek: devlet-i ‘aliyyenin i‘tibâr-ı mâliyyesine **tokunmayacak** şüretde hâzîne-i celîlenin (112/4)

2.10. tut-

tut- < “Elde bulundurmak, ele almak.” (TDK, 2011, s. 2391).

tut- < “tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak” (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 904).

tut- < “ 1. Elde bulundurmak, ele almak; 2. ele geçirmek; 3. avlamak; 4. Anlamak, farkına varmak; alıkoymak; 5. Tevkif etmek; 6. Kaplamak vb.” (Gülensoy, 2011, s. 935).

tut- < “[tu-mak (tıkamak; kapamak) > tu-t-mak] gçl. f. [-ar] 1. {eT} Tutmak; elinde bulundurmak; eliyle kavramak; kavrayarak eline almak; almak.” temel anlamından başka sözcük için 86 tanıma yer verilmiştir (Çağbayır, 2007, s. 4923-4924).

tut- < Sözcük temelde “tutmak, kavramak, ele geçirmek” anlamlarına gelmektedir (Clouston, 1972, s. 451).

Bulundurmak: hâzîne-i celîlenin bir sene zarfında **tutacağı** mâl ihtiyâtdır (071/5)

Tanzim etmek, düzenlemek: virilen nümûnesi vechle defâtir-i mahşûsa **tutacakları** mişillü her kaçânın rûsûm-ı mîriyyesini dahı 059/6

2.11. yol

yol < “Karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık, tarik.” (TDK, 2011, s. 2602).

yol < “Yol, yolculuk, sefer” (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015, s. 980).

yol < “yol, seyahat, gezi” (Gülensoy, 2011, s. 1155).

yol < “[yol] (eT. yo:l) is. 1. Karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmeyi sağlayan hat; tarik.” temel anlamından hareketle 30 farklı göstergeyi ayrıca işaret etmektedir (Çağbayır, 2007, s. 5350).

Amaç, tutum, davranış; uyulan ilke, yöntem, sistem: saltanat-ı seniyye bu **yolda** vâki‘ olan kâffe-i ta‘ahhüdâtından vâreste bulunduğu hâlde (122/12)

Bir yerden bir yere gitmek amacıyla içinden veya üzerinden geçilen yer: fuqarā vü mücrimīniñ yol masrafı ve habs-hānelerdeki (075/12)

3. Sonuç

Her doğal dilin gelişimini sağlayan bazı temel dinamikler vardır. Bu dinamikler, yüzyıllarca süreçte dil konuşucuları vasıtasıyla inşa edilirler. Hukuk alanı gibi, normatif bir yapı taşıyan alanlardaki kavramsal yapılar ise büyük oranda dışa dönük, uluslararası karşılık bulabilecek şekilde gelişim gösterir. Zira temel hedef, mikro ve makro düzlemde mümkün olabildiğince anlaşılabilir ve karşılık bulabilir olmaktır.

Alan yazında daha önce yapılan konu özelindeki çalışmalar, ele alınan eser veya dönemdeki çokanlamlı sözcüklerin yapı ve işleyişinin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Hukuk dili özelinde yapılan bu çalışma ise çokanlamlı sözcüklerin yoğun bir terminolojik yapı taşıyan hukuk alanında ayrıca bir değerlendirme olanağı sunabilir.

Tanzimat Dönemi, Türk hukuk dilinin önemli bir geçiş noktası olarak dikkat çeker. Hukuk sisteminde inşa edilmeye çalışılan yeni yapı beraberinde bazı zorlukları getirir. Batılı anlamda hukuk sisteminin inşa edilmesinde yeni kavramlara ihtiyaç duyulur. Dönemin aydınları Arapça gramerine uygun olacak şekilde bazı kavram ve terkipler oluşturur. Böylelikle Arapça ve Farsça hukuk özelinde mümkün olduğu ölçüde işletilerek ihtiyaç duyulan kavramsal alan oluşturulmaya çalışılır.

Çalışmaya konu edinilen kısım üzerinden -anlam bilim ve dilsel işletim esasına dayanarak- söylenilebilir ki; ortaya çıkarılmış olan hukuk metni ifadelerdeki netlik, kavram zenginliği, ilgili düzenleme ve yasalar arasındaki bütünlük, bugünkü modern hukuk metinleriyle kıyaslama yapılabilecek kadar sağlamdır. Dönemin hukuk dilindeki aksayan en büyük nokta Türk dilinin kavramlaştırma konusunda gerektiği şekilde işletilememiş olmasıdır.

Çalışmada tanıklandırıldığı üzere Türkçe sözcüklerdeki çokanlamlılık, bu noktada bir bayrak taşıyıcısı durumundadır. Cümle içindeki anlatımın akışına uygun olarak görev alabilecek olmasına karşın yabancı kökenli kavramlar Türkçeye tercih edilir. Anlatımda ikiden fazla Türkçe sözcüğün yakın akışta olması, çokanlamlı kelimelerin kendisine yer bulmasına daha çok olanak tanımıştır. Cümle içindeki görevli elemanların köken birliğinin, bu konuda belirleyici olduğu görülmüştür.

Çokanlamlı sözcüklerin büyük çoğunluğu kökenlerindeki temel anlamlarla ilişki kurulabilecek şekilde farklı göstergelere dönüşmüşlerdir. Kimi sözcüklerde ise bu durumun tam tersi bir gelişme gözlemlenmiştir. Göstergelerin temel anlamlarıyla olan ilişkilerin tamamen ortadan kalktığı çokanlamlı sözcüklerin sayısı diğerlerine oranla çok daha azdır.

Zaman zaman, anlamı muğlaklaştırabilen çokanlamlı göstergelerin, bu durumu işaret eden şekilleri *Düstür*'da tespit edilememiştir. Temel bir gösterge olmamalarına karşın, ifade edilmek istenen kavramı karşılayan kesin ifadeler olarak söz diziminde yer tutmuşlardır.

İnsan zihni sonsuz düşünce üretebilen bir yapıya sahiptir. Sonsuz düşünce de beraberinde, ilgili ilişki ve aktarımları sağlayacak gösterge ihtiyacını doğurur. Çokanlamlılık, bu noktada dilin ekonomi unsurları olarak görülmektedir. Çalışmada, tespit edilen çokanlamlı göstergelerin sağladığı etki dildeki ekonomiyle birlikte Türk dilinin kavram karşılama konusunda sahip olduğu işlekliliğin de işaretleyicisi olarak görülmelidir.

Tarihî dönemleri kapsayacak şekilde hukuk metinleri üzerinde yapılacak dil bilimsel çalışmalar, Türk hukuk dilinin geliştirilmesine katkı sağlayabilecek, ilgili otoritelerce ihtiyaç veya gerekliliklere bağlı olarak yeniden oluşturulması veya geliştirilmesi planlanan terminolojinin kurulmasına destek olabilecektir.

Kaynakça

- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları*. Murat Ceritoğlu (çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akkoyunlu Z. ve Ercilasun A. B. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe yazuları*. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (4. Basım). Ankara: Engin Yayın Evi.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altay, Ş. (1963). *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, İ. A. (2010). Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 58(2), 19-36.
- Aydın, M. A. (1994). "Düstür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/48-49. Ankara: TDV Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağbayır Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Düstür I. Tertip II. Cilt (1290). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmer, K., & Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Maksudi, S. (2017). Türk Hukuku Tarihi (F. Gedikli, A. Yörük and M. Kalpçı, Trans.). *İstanbul Hukuk Mecmuası, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* (60. Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle), 711-833.
- Ortega-Andrés, M., & Vicente, A. (2019). Polysemy and co-predication. *Glossa: a journal of general linguistics*, 4(1).
- Özbek, N. (1998). Türkçede söylem belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 37-47.
- Özdemir, H. (2021). *Cumhuriyet Tarihi Boyunca Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pesina, S., & Latushkina, O. (2015). Polysemy and Cognition. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 192, 486-490.
- Pethó, G. (2001). What is polysemy?—A survey of current research and results. *Pragmatics and the flexibility of word meaning*, 175-224.
- Taylor, J. (1995). *Linguistic Categorization Prototypes in Linguistic Theory* (2. Baskı). Oxford: Oxford University Press.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: TDK.
- Türk Hukuk Kurumu (1991). *Türk Hukuk Lûgatı* (3. Baskı). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Üçok, C., & Mumcu, A., & Bozkurt G. (2002). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vicente, A., & Falkum, I. (2017, July 27). Polysemy. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*.